

JEL Classification: F 20; F 41; H 55; M 13; M 14

Бортнік С.М., к.е.н., доцент,
 Волинський національний університет імені Лесі Українки
<https://orcid.org/0000-0003-2687-7866>

Bortnik.Svetlana@vnu.edu.ua

Svitlana Bortnik, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 Lesya Ukrainka Volyn National University
<https://orcid.org/0000-0003-2687-7866>
Bortnik.Svetlana@vnu.edu.ua

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИРІШЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ПРОБЛЕМ В КОНТЕКСТІ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

В статті розглянуто процеси становлення і функціонування соціального підприємництва та показана його роль у вирішенні суспільних проблем. Основною метою є дослідження векторів впливу соціального підприємництва на освіту, культуру бізнесу, соціальну політику, інклюзивний розвиток та суспільство загалом.

Аналіз теоретичних підходів до вивчення феномену соціального підприємництва показав фрагментарність досліджень, які здебільшого висвітлюють соціальне підприємництво як ідею, як процес, як засіб вирішення соціальних конфліктів, розглядають особливості побудови такого бізнесу та наявні моделі його реалізації, переваги й недоліки. Однак реалії сьогодення (постпандемічна криза, військова агресія РФ, соціально-економічна та політична нестабільність) вносять свої корективи у суспільне життя України. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає у необхідності зміни пріоритетів і підходів до формування політики, стратегії, механізмів та інструментів розвитку соціального підприємництва.

Дослідження теми соціального підприємництва у статті здійснюється в такій логічній послідовності: аналіз підходів до трактування та визначення змісту соціального підприємництва; обґрунтування необхідності розвитку соціального підприємництва, підтвердження статистичними даними, не лише як інструмента вирішення традиційних соціальних проблем (безробіття, бідність, трудова міграція економічно активного населення, інвалідність тощо), а як засобу і механізму реалізації цілей сталого розвитку України; дослідження хронології і етапів розвитку соціального підприємництва.

В статті проаналізовано та статистично доведено поглиблення ключових соціальних проблем українського суспільства протягом останніх п'яти років (бідність, майнове розшарування населення, безробіття, проблеми соціального захисту та соціального забезпечення вразливих груп), що підтверджує необхідність активізації зусиль у напрямі досягнення Україною цілей сталого розвитку шляхом підтримки соціального підприємництва.

Дослідження хронології розвитку соціального підприємництва показало, що воно є не просто одним із сучасних інструментів взаємодії влади, бізнесу і громади, а формує нову культуру, нові стандарти соціальної захисту, освіти, регіональної політики та інклюзивного розвитку. У статті показано, що соціальні підприємства є потужним механізмом подолання бідності, розширення прав і можливостей соціально вразливих верств населення, каталізатором соціальних перетворень та інституційних змін. Результати дослідження показують, що соціальне підприємництво може і повинно стати платформою соціально-економічного розвитку держави, механізмом залучення, соціалізації, трудової реабілітації вразливих груп населення, відновлення економіки загалом у поствоєнний кризовий період.

Ключові слова: соціальне підприємництво, розвиток соціального підприємництва, етапи розвитку соціального підприємництва, цілі сталого розвитку, соціальна інклюзія.

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AS A TOOL FOR SOLVING SOCIAL PROBLEMS IN THE CONTEXT OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS OF UKRAINE

The article considers the processes of formation and functioning of social entrepreneurship and shows its role in solving social problems. The main goal is to study the vectors of the impact of social entrepreneurship on education, business culture, social policy, inclusive development and society in general.

The analysis of theoretical approaches to the study of the phenomenon of social entrepreneurship showed the fragmentary nature of research, which mainly covers social entrepreneurship as an idea, as a process, as a means of resolving social conflicts. However, the realities of today (post-pandemic crisis, military aggression of

the Russian Federation, socio-economic and political instability) make their adjustments in the public life of Ukraine. The urgency of solving this scientific problem lies in the need to change priorities and approaches to the formation of policies, strategies, mechanisms and tools for the development of social entrepreneurship.

The research of the topic of social entrepreneurship in the article is carried out in the following logical sequence: analysis of approaches to the interpretation and definition of the content of social entrepreneurship; substantiation of the need to develop social entrepreneurship, confirmed by statistics, not only as a tool for solving traditional social problems (unemployment, poverty, labor migration of economically active population, disability, etc.), but as a means and mechanism for achieving sustainable development of Ukraine; research of chronology and stages of development of social entrepreneurship.

The article analyzes and statistically proves the deepening of key social problems of Ukrainian society over the past five years (poverty, property stratification, unemployment, social protection and social security of vulnerable groups), which confirms the need to intensify efforts to achieve sustainable development in Ukraine support for social entrepreneurship.

A study of the chronology of social entrepreneurship has shown that it is not just one of the modern tools for interaction between government, business and community, but forms a new culture, new standards of social protection, education, regional policy and inclusive development. The article shows that social enterprises are a powerful mechanism for overcoming poverty, empowering socially vulnerable groups, catalyzing social change and institutional change. The results of the study show that social entrepreneurship can and should become a platform for socio-economic development of the state, a mechanism for attracting, socializing, rehabilitating vulnerable groups, economic recovery in general in the postwar crisis.

Key words: *social entrepreneurship, development of social entrepreneurship, stages of development of social entrepreneurship, goals of sustainable development, social inclusion.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасні проблеми соціо-еколого-економічного розвитку України, зокрема, нестабільність політичної ситуації, затяжна економічна криза, зубожіння населення, зниження рівня якості життя, надмірна соціальна диференціація, масове поширення безробіття, вимушена трудова міграція населення, а також надмірне навантаження на навколишнє природне середовище, руйнування екосистем сповільнюють розвиток країни і загострюють соціальну напругу в суспільстві.

Ускладнення суспільних відносин в Україні, викликаних інфляційними процесами, військовими діями, карантинними обмеженнями на функціонування окремих бізнес-структур, загострюють питання соціального забезпечення населення (зокрема, надання соціальних допомог населенню), які потребують значних обсягів бюджетного фінансування, непосильного для бюджету держави.

За таких умов підвищується увага громадськості, науковців та представників влади до питання розвитку соціального підприємництва, з'являються нові громадські та підприємницькі ініціативи, а близькі за своїми місіями бізнеси згуртовуються навколо проблем і цілей сталого розвитку, соціальної відповідальності, соціальної інклюзії. Навіть поверхневе вивчення досвіду функціонування соціального підприємництва підтверджує його значний потенціал, доцільність всебічного розвитку, оскільки соціальні підприємства визнаються потужним механізмом подолання бідності, розширення прав і можливостей соціально вразливих верств населення, каталізатором соціальних перетворень та інституційних змін, а також чинником зростання добробуту населення країни. З огляду на зазначене, вивчення шляхів, перспектив розвитку, теоретико-методологічних та прикладних аспектів функціонування соціального підприємництва є актуальним та своєчасним напрямом наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення проблеми. Соціальне підприємництво як явище достатньо давно відоме науковій спільноті й поширене у світовій практиці. Ідея соціального підприємництва привернула увагу багатьох науковців (Б. Андрощук, М. Батальна, І. Березяк, Д. Борнштейн, В. Вайнер, З. Галушка, Г. Діз, А. Жуковська, Ф. Рейс, О. Кіреєва, А. Корнецький, Ж. Крисько, О. Кучерук, М., Куц, А. Мокій, І. Савицький, Я. Сандал, Ф. Свинчук, К. Смаглий, В. Удодова та ін.), практиків, громадських організацій, підприємців, ставши новою парадигмою підприємницького мислення та активізувавши соціальні ініціативи.

Однак, незважаючи на значну кількість напрацювань, нині не існує навіть загальноприйнятого визначення терміну «соціальне підприємництво» ні у вітчизняній науковій думці, ні на законодавчому рівні. У міжнародному полі кожна країна самостійно визначає, що саме вона вкладає в цей термін та яким чином регулює функціонування соціальних підприємств на своїй території. Вітчизняні ж науковці давно порушують питання соціального підприємництва в контексті дослідження проблем соціальної безпеки, сталого розвитку, соціальної відповідальності бізнесу.

Аналіз останніх публікацій показує фрагментарність досліджень, які здебільшого аналізують соціальне підприємництво як ідею, як процес, як засіб вирішення соціальних конфліктів, розглядають особливості побудови такого бізнесу та наявні моделі його реалізації, відмінності від інших видів господарської діяльності тощо. Більшість науковців наголошують на необхідності правового врегулювання засад розвитку соціального підприємництва, з чим ми безумовно, погоджуємося. Однак досліджень, які розглядають феномен соціального підприємництва як окреме, цілісне, самодостатнє явище, яке має уже свою історію розвитку в Україні і потребує управління, забезпечення, реалізації стратегії розвитку, напрацювання механізмів співпраці держави та соціальних підприємств, а також систематизації кращого досвіду його функціонування наразі недостатньо.

Мета статті. Проаналізувати процеси становлення соціального підприємництва в Україні та окреслити його роль у вирішенні суспільних проблем в сучасних соціально-економічних умовах у контексті цілей сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Хоча поняття соціального підприємництва відоме ще з 1950-х років, лише протягом останнього десятиліття з'явилися ґрунтовні дослідження цього явища. В літературі існує низка підходів до розуміння сутності соціального підприємництва, які загалом умовно можна звести до наступних: як спосіб підтримки певної категорії населення, як механізм сприяння соціально-економічному розвитку, як інструмент вирішення соціальних проблем, як соціально-орієнтований бізнес.

Так, Дж. Майр і І. Марті визначають соціальне підприємництво як «процес створення вартості шляхом поєднання ресурсів організації в новий спосіб для реалізації можливостей, що сприяють створенню соціальної цінності, стимулюють соціальні зміни або дозволяють виявити соціальні потреби» (*Mair J., Marti I., 2006, с.38*).

На початку свого розвитку соціальне підприємництво сприймалося як «неефективний» чи «збитковий бізнес». Однак з плином часу змінюється і розширюється його розуміння як з точки зору змісту, так і виконуваних функцій та отримуваних ефектів. Нині соціальне підприємництво – це новаторська діяльність, що першочергово спрямована на вирішення або пом'якшення соціальних проблем суспільства за умов самостійності та стійкості. Однак соціальні підприємства довели свою не лише соціальну, а й економічну ефективність.

О. Фельдман здійснив першу спробу ввести поняття соціального підприємництва в законодавство. На його думку, соціальний підприємець – це «суб'єкт господарювання, утворений юридичними та/або фізичними особами, пріоритетом діяльності якого є досягнення соціальних результатів, зокрема, у сфері охорони здоров'я, освіти, науки, культури, навколишнього середовища, надання соціальних послуг та підтримки соціально вразливих груп населення (безробітних, малозабезпечених, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю та інших встановлених законодавством осіб)» (*Фельдман О.Б., 2012*).

І. Кривов'язюк та І. Гаранчевська вважають, що соціальне підприємництво слід тлумачити як господарську діяльність соціально орієнтованих суб'єктів, мета якої полягає у забезпеченні сталого розвитку громад, вирішенні або пом'якшенні наявних у суспільстві конфліктів, що здійснюється із застосуванням бізнес-підходів, інновацій, використовуючи комерційні методи та створюючи соціальний ефект (*Гаранчевська І.А., Кривов'язюк І.В., 2018, с.42*).

На думку Л. Черчик, зміст соціального підприємництва як міждисциплінарного явища, визначається його функціональними ознаками, відповідно до яких його можна розглядати як: механізм вирішення соціальних проблем суспільства; форму зайнятості та сферу працевлаштування; спосіб забезпечення соціального захисту; засіб громадського залучення (залучення громадян до участі у соціальних ініціативах на волонтерських засадах, об'єднання громад довкола соціальних проблем); спосіб соціального включення (подолання соціальної ізоляції) та адаптації (працевлаштування людей з обмеженими фізичними та психічними можливостями, безробітних, представників груп ризику); один із шляхів реформування державних соціальних послуг; форму волонтерства; можливість забезпечення суспільно необхідними проте низькорентабельними соціальними послугами (поява нових видів соціальних послуг, які залишаються поза увагою звичайного бізнесу у зв'язку з малоприбутковістю, непопулярністю, відсутністю належної професійної підготовки); спосіб зниження навантаження на місцеві бюджети (Черчик Л. М., Коленда Н.В., 2017).

До традиційних соціальних проблем відносяться безробіття, бідність, трудова міграція економічно активного населення, інвалідність тощо (Овсянюк-Бердадіна О.Ф., Крисько Ж.Л., 2016). Відповідно найбільш соціально вразливими верствами населення є безробітні, люди з інвалідністю, люди похилого віку або пенсіонери, багатодітні родини, малозабезпечені, молодь, самотні жінки у декретній відпустці або які мають дітей 3-5 років, які не можуть повноцінно поєднувати роботу з материнством, чисельність яких в Україні неухильно зростає (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка чисельності соціально вразливих груп населення України*

Показник	Період					Темп приросту, %	
	2016	2017	2018	2019	2020	2020/2019	2020/2016
Чисельність населення України, млн. осіб.	42,8	42,6	42,4	42,2	41,6	-2,80	-1,42
Кількість осіб з інвалідністю, тис. осіб	2614	-	2660	2703	2724	4,21	0,78
Кількість пенсіонерів, тис. осіб	12296	11985	11470	11335	11131	-9,47	-1,80
Кількість працюючих пенсіонерів усіх категорій, тис. осіб	2355	-	2452	2588	2674	13,55	3,32
Частка населення, чий середньодушові еквівалентні сукупні витрати є нижчими за фактичний (розрахунковий) прожитковий мінімум, %	58,6	47,3	43,2	41,3	47,2	-19,45	14,29
Частка загальних доходів 40% найменш забезпечених у всіх загальних доходах населення, %	26,1	25,2	24,8	24,4	24,7	-5,36	1,23
Рівень безробіття населення працездатного віку (за методологією МОП), %	9,7	9,9	9,1	8,6	9,9	2,06	15,12
Рівень зайнятості жінок віком 25-44 роки, які мають дітей віком 3-5 років, %	53,7	53,4	57,3	58,3	51,5	-4,10	-11,66
Частка молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок, у загальній чисельності осіб віком 15-24 роки, %	17,8	15,9	14,5	15,6	15,5	-12,92	-0,64

* Складено автором на основі [6, 7, 9]

Як відомо, Україна приєдналася до трансформаційних перетворень у всьому світі на основі прийнятих Самітом ООН Цілей сталого розвитку (ЦСР), які були адаптовані до реалій розвитку України і затверджені у 2019 році Указом Президента «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» (8) у Національній доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна» (9). Означені цілі сталого розвитку стали основою і каталізатором перетворень у багатьох сферах суспільного буття в Україні.

З визначених національною доповіддю 17 цілей сталого розвитку України на першому місці стоїть ціль подолання бідності, зокрема шляхом ліквідації її крайніх форм, збільшення охоплення бідного населення адресними програмами соціальної підтримки, підвищення життєстійкості соціально вразливих верств населення.

Впродовж 2016-2019 років в Україні ситуація з рівнем бідності поступово покращувалась, оскільки частка населення з витратами, нижчими за встановлений державою прожитковий мінімум, скоротилася з 58,6% у 2016 році до 41,3 % у 2019 році. Однак у 2019-2020 роках рівень бідності населення суттєво зріс внаслідок соціально-економічних наслідків пандемії Covid-19, оскільки основні зусилля були спрямовані на реагування на кризу охорони здоров'я та її соціально-економічні наслідки (див. табл.1).

У зв'язку зі зростанням безробіття, зниженням рівня доходів населення, значними обмеженнями у діяльності окремих видів бізнесу, частка населення, чиї середньодушові сукупні витрати є нижчими за фактичний (розрахунковий) прожитковий мінімум зросла з 41,3 % у 2019 році до 47,2 % на кінець 2020 року (6). При цьому рівень бідності сімей з дітьми є вищим, ніж домогосподарств без дітей, що є негативною тенденцією, оскільки співвідношення рівнів бідності домогосподарств із дітьми та домогосподарств без дітей зросло з 2019 року по 2020 з 1,2 до 1,4 разів лише за один рік (такий показник був зафіксований востаннє ще у 2015 році).

При цьому статистичні дані показують, що хоча державні витрати України на соціальний захист та соціальне забезпечення населення зросли у абсолютній величині з 309363,6 млн грн. у 2018 році до 346720,5 млн грн. у 2020 році, у відносному порівнянні (щодо ВВП) вони скоротилися (табл. 2).

Таблиця 2

Видатки бюджету України на соціальний захист населення*

Показник	Період					Темп приросту, %	
	2016	2017	2018	2019	2020	2020/2019	2020/2018
Державні витрати на соціальний захист та соціальне забезпечення населення, млн.грн.	258326,1	285761,7	309363,6	321786,7	346720,5	34,22	7,75
У % до загальних видатків	30,9	27,0	24,7	23,4	21,7	-29,77	-7,26
Державні витрати на соціальний захист та соціальне забезпечення населення, у % до ВВП	10,8	9,6	8,7	8,1	8,3	-23,15	2,47
Частка бідних, які охоплені державною соціальною підтримкою, в загальній чисельності бідного населення, %	70,3	73,6	72,0	57,4	55,5	-21,05	-3,31

* Складено автором на основі [7, 9]

Так частка бідних, які охоплені державною соціальною підтримкою, в загальній чисельності бідного населення скоротилася з 72 % у 2018 році до 55,5 у 2020 році (6). А державні витрати на соціальний захист та соціальне забезпечення населення зменшилися з 27 % у 2018 році до 21,7 % у 2020 році (у % до загальних видатків бюджету), або з 9,6 % до 8,1 % загальної суми ВВП держави.

Як бачимо, протягом останніх п'яти років соціальні проблеми українського суспільства мають тенденцію до поглиблення й загострення.

Нині ж ситуація суттєво ускладнилася у зв'язку з військовою агресією Росії, відкритою війною з державою-терористом, яка спричиняє важкі соціально-економічні наслідки внаслідок вчинення безпрецедентних актів геноциду українського народу, злочинів проти людства, а також руйнування інфраструктури, економічних ланцюгів поставок, торгівлі, що загрожує не лише соціальній та економічній безпеці нашої держави, а й усьому світовому співтовариству.

В таких умовах соціальне підприємництво, його розвиток і всебічна підтримка з боку владних структур може стати рушійною силою виходу із кризи, зменшення соціальних проблем і напруги в суспільстві, відбудови економіки країни, соціальної і трудової реабілітації вразливих верств населення в поствоєнний період, залучення усіх громадян до активної діяльності у відновленні економіки, інфраструктури та соціально-економічної безпеки держави загалом.

Отже, актуальність соціального підприємництва викликана, окрім зазначеного вище, об'єктивними чинниками, які поставили комерційні організації, неприбуткові організації та державу перед необхідністю зміни своєї ролі в сфері соціального забезпечення та вирішення соціальних проблем (Горин В. П., Булавинець В.М., 2021; Давидовська Г.І., 2016; Біланич Л., Голубка Я., 2017).

Деякі кроки на цьому шляху уже здійснені і в найближчій перспективі слід очікувати нових підтримуючих соціальний бізнес ініціатив – від зниження ставки ЄСВ з 22 % до 8 %, або повного звільнення від оподаткування (податкові канікули) до надання прямих безповоротних фінансових допомог соціальним підприємствам.

Зокрема, Національною стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки, затвердженою указом Президента України № 487 від 27 вересня 2021 року одним із пріоритетних стратегічних завдань за напрямом «Стимулювання участі інститутів громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України» встановлено розвиток соціального підприємництва шляхом (13):

- створення сприятливих умов для розвитку соціального підприємництва як медіатора розв'язання суспільних проблем;
- поширення моделі та кращих практик соціального підприємництва на соціокультурну сферу з метою підвищення її життєздатності;
- сприяння просуванню та заохоченню соціальних змін і позитивних моделей поведінки шляхом розширення мікрофінансових стимулів для соціального підприємництва;
- створення гнучких та ефективних податкових умов для ведення соціального підприємництва.

Крім того, прийнята у серпні 2020 року Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки (14) передбачає забезпечення і стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва, створення стабільного та сприятливого середовища для започаткування і ведення підприємницької діяльності. Зокрема названа стратегія передбачає надання державної підтримки розвитку малого та середнього підприємництва шляхом компенсації відсотків за кредитами для малих та середніх підприємств, що створюють робочі місця, в тому числі для жінок, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, створення об'єктів інфраструктури підтримки малого та середнього підприємництва (бізнес-інкубаторів, коворкінг-центрів, центрів підтримки бізнесу, стартап-центрів тощо), запровадження додаткових програм доступу до фінансування (мікрогранти) для малого та середнього підприємництва, розроблення та впровадження дієвого механізму підтримки стартап-компаній.

Отже, розуміння необхідності розвитку і всебічної підтримки соціального підприємництва на рівні держави існує і швидко прогресує, що підтверджує необхідність

об'єднання зусиль територіальних громад, соціальних підприємців, органів управління місцевого самоврядування, науковців, теоретиків і практиків бізнесу, спрямованих на активізацію соціального підприємництва.

Більшість науковців відзначають значний підприємницький потенціал осіб, які знаходяться в невідповідному становищі на ринку праці (молодь, мігранти, особи з інвалідністю, жінки, пенсіонери) та недостатньо представлені у підприємницькому середовищі. Активізація зазначеного потенціалу дасть можливість всім соціальним групам отримати як індивідуальну вигоду (розпочати власний бізнес, отримати роботу, отримати соціальну реабілітацію, доступ до якісних товарів та послуг) так і принести користь державі у розбудові інклюзивного суспільства (Жуковська А. Ю., 2020).

Хоча в Україні становлення соціального підприємництва розпочалося відносно нещодавно, темп розвитку українського соціального підприємництва дуже високий. Так, якщо у 2013 в нашій країні діяли лише 41 соціальне підприємство, у 2017 їхня кількість сягнула 150, то станом на 2020 можна говорити про існування щонайменше 1000 соціальних підприємств (Антонюк Л., 2020). Нині соціальне підприємництво являє собою реалізацію багатосторонньої соціально інноваційної підприємницької діяльності, значна частина прибутків від якої спрямовується на вирішення соціальних проблем.

Як бачимо, розуміння ролі й призначення соціального підприємництва неухильно і стрімко розширюється з плином часу, що актуалізує дослідження векторів його впливу на соціальну політику, освіту, культуру бізнесу, екологію, інклюзивний розвиток та суспільство загалом.

Систематизація етапів розвитку соціального підприємництва в Україні подана в таблиці 1.

Таблиця 1

Розвиток соціального підприємництва

Етапи	Характеристики етапу	Розвиток подій
I етап 1991 – 2010	Поява в Україні міжнародних донорських організацій; Початок фінансування розвитку соціального підприємництва в Україні	прийняття ЗУ «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (1991 р.), що передбачає переваги для ведення підприємницької діяльності людьми з інвалідністю, визначає фінансування їхніх бізнес-ініціатив із спеціального державного фонду (чинний нині)
II етап 2010 – 2016	Об'єднання партнерських організацій для запуску освітніх та фінансових програм з розвитку соціального підприємництва	- створено Консорціум «Сприяння розвитку соціального підприємництва в Україні» (2010 р.); - запущено першу програму кредитування соціальних підприємств; - відкрито три ресурсних центри сприяння розвитку СП (Київ, , Донецьк, Львів); - публікація навчальних матеріалів, з соціального підприємництва; - засновано Всеукраїнський ресурсний центр розвитку соціального підприємництва «Соціальні ініціативи» (2012 р.); - створено перший інформаційний веб-портал для соціальних підприємців – socialbusiness.in.ua. (2013 р.); - складено перший «Каталог соціальних підприємств України 2013»; - проведено «I Всеукраїнський Форум соціальних підприємців»; - розпочала діяти Програма соціального інвестування в рамках Western NIS Enterprise Fund (2015 р.), передбачає надання доступних кредитів для діючих соціальних підприємств
III етап 2016 – 2021	Надання допомоги розвитку соціального підприємництва в Україні Європейським Союзом та окремими країнами (Німеччина, Канада, США); Фондом Східна Європа	- впровадження програми «Сприяння розвитку міжсекторального партнерства в цілях захисту інтересів дітей: залучення ВПО до активних учасників процесу» (2016 р.); - проєкт «Соціальне підприємництво як інноваційний механізм вирішення питань суспільного розвитку» (2016-2019 рр.)
	Спроби систематизації інформації щодо розвитку соціального підприємництва	- створення «Каталогу соціальних підприємств України 2016» (150 підприємств); - проведення «II Всеукраїнського Форуму соціальних підприємців»; - проведено понад 20 інформаційних заходів з соціального підприємництва по всій Україні (2018-2019)

Розробка рекомендацій щодо можливих регіональних та національних політик з соціального підприємництва в Україні	- початок роботи консультантів проєкту «ПРОМІС» з об'єднаними територіальними громадами (ОТГ) зі створення перших місцевих програм розвитку соціального підприємництва (з 2020 р.); - проєкт «Соціальне підприємництво: досягнення соціальних змін за ініціативою “знизу”» (2018-2019 рр.); - формування основ регіональних політик щодо СП у Білій книзі розвитку соціального підприємництва в Україні (2020 р.)
Розробка рекомендацій щодо інклюзивного розвитку бізнесу	- програма «Соціальне підприємництво: інклюзія» спрямована на сприяння інклюзивним соціальним проєктам у набутті фінансової стійкості та створення соціальних підприємств, які вирішують проблеми людей з інвалідністю та інших вразливих груп; - проєкт розвитку соціального підприємництва в Україні «Active Social Entrepreneurship in Ukraine» (2019-2020 рр.)
Розробка навчальних курсів з соціального підприємництва для студентів закладів вищої освіти та включення їх у навчальні плани ЗВО	- створення мережі тренерів з соціального підприємництва; - формування локальних освітніх осередків соціального підприємництва; - розроблено онлайн курс «Соціальне підприємництво та конкурентоспроможність» (2017 р.); - випущено посібник «Що слід знати про соціальне підприємництво» (2017 р.); - підготовлено посібник «Соціальне підприємництво: посібник для викладачів курсу» (2019 р.); - підготовлено посібник «SimpleSE: Про соціальне підприємництво – просто» (2020р.)
Розвиток неформальної освіти для молоді щодо соціального підприємництва	- викладання курсу соціального шкільного підприємництва у 20 школах України; - проєкт «Заснування соціальних шкільних підприємств у сільській місцевості та малих містах України для заохочення молоді до соціального підприємництва у Івано-Франківській, Житомирській та Донецькій областях» (2019-2020 рр.); - проведено серію тренінгів у школах для молоді, підготовлені тренери з соціального підприємництва для молоді (2019-2021 рр.); - випущено перший посібник з соціального шкільного підприємництва – «Соціальне шкільне підприємництво: твій перший стартап» (2020 р.); - навчальний курс з соціального підприємництва для 8, 9-11 класів було затверджено МОН України та рекомендовано до впровадження у загальноосвітніх школах (2020 р.); - Українська соціальна академія запустила пре-акселератор та акселератор з соціального підприємництва для безкоштовного навчання усіх бажаючих (з 2019 р. доступний нині)
Формування екосистеми соціального підприємництва та мережування локальних осередків його розвитку	- здійснення опису стану екосистеми розвитку соціального підприємництва у Зеленій книзі соціального підприємництва в Україні (2019 р.); - проєкт ГО «Простір 500» та Програми USAID «Конкурентоспроможна економіка України» – «#SimpleSE: “Поширення та масштабування успішних моделей соціально-го підприємництва”» (2020 р.)
Початок інвестування та підтримки соціальних підприємств	- засновано інкубаційну онлайн-програму «#SimpleSE: соціальне підприємництво – це просто!» (2020.р.); - проєкт розвитку соціального підприємництва в Україні «Active Social Entrepreneurship in Ukraine» (2019-2020 рр.) - заснування Українського соціального венчурного фонду (2020 р.), який інвестує в СП, в основі бізнес-моделей яких лежить досягнення соціальних та екологічних змін, шляхом надання допомоги

Складено автором за [17, 18, 20 - 24]

Хронологія розвитку соціального підприємництва показує, що воно є не просто одним із сучасних інструментів взаємодії влади, бізнесу і громади, а формує нову культуру, нові стандарти соціального захисту, освіти, регіональної політики та інклюзивного розвитку.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує важливу роль соціального підприємництва у соціально-економічному розвитку України, що полягає як у забезпеченні виробництва доступних товарів, здатних задовольнити потреби соціально вразливих верств населення, створення нових робочих місць, так і в ефективному використанні трудового потенціалу соціально незахищених верств населення.

Враховуючи ситуацію, в якій зараз перебуває Україна та її наслідки, соціальне підприємництво стає актуальним напрямком розвитку економіки та суспільства загалом.

За таких умов соціальне підприємництво може вирішити низку проблем, зокрема, створювати сприятливе бізнес-середовище, підтримувати активну громадську позицію його учасників, інновації, суспільну солідарність, що забезпечить більш ефективний вихід з кризи. В умовах України соціальне підприємництво, окрім зазначеного, може мати за мету соціальну реабілітацію й запровадження нових механізмів вирішення наявних соціальних проблем у післявоєнний період. У цьому плані, на наш погляд, соціальне підприємництво може і повинно стати платформою інклюзивного економічного розвитку держави. Тому ключову роль у цьому процесі повинна відігравати держава, яка повинна визначити стратегію розвитку соціального підприємництва, механізми взаємодії з ним, економічні стимули заохочення й управління його функціонуванням та співробітництвом усіх зацікавлених сторін – підприємців, громадських організацій, донорських структур та держави. Розробка конкретних механізмів такої взаємодії може стати перспективним напрямом подальших наукових розробок.

Авторські внески

Концептуалізація: Бортнік Світлана
Збір даних: Бортнік Світлана
Формальний аналіз: Бортнік Світлана
Придбання фінансування: Бортнік Світлана
Розслідування: Бортнік Світлана
Методика: Бортнік Світлана
Адміністрація проекту: Бортнік Світлана
Ресурси: Бортнік Світлана
Нагляд: Бортнік Світлана
Підтвердження: Бортнік Світлана
Візуалізація: Бортнік Світлана
Написання: Бортнік Світлана

Список бібліографічного опису:

1. Mair J., Marti I. (2006). Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business*. №41(1). P. 37-41. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.210.199&rep=rep1&type=pdf>
2. Проект Закону України «Про соціальні підприємства» №10610 від 14.06.2012. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=10610&skl=7 (дата звернення: 15.03.2022).
3. Гаранчевська І.А., Кривов'язюк І.В. (2018). Стратегічні напрями розвитку соціального підприємництва в Україні. *Проблеми системного підходу в економіці*. Вип. 2. С.41-47. URL: http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/2_64_2018_ukr/7.pdf.
4. Черчик Л. М., Коленда Н.В. (2017). Сутність соціального підприємництва та його роль у забезпеченні соціальної безпеки. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. Львів : Видавництво Львівської політехніки, № 875. С. 101-107. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/43825/2/2017n875_Churchuk_L_M-The_essence_of_social_101-107.pdf
5. Овсянюк-Бердадіна О.Ф., Крисько Ж.Л. (2016). Соціальне підприємництво як інноваційний інструмент вирішення суспільних проблем: передумови становлення та активізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Вип. 6(2). С. 129-132. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/12383>.
6. Моніторинговий звіт "Цілі сталого розвитку: Україна" – 2021 рік. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/csr_prezent/2020/ukr/st_rozv/publ/SDGs%20Ukraine%202021%20Monitoring%20Report%20ukr.pdf (дата звернення : 05.03.2022).
7. Соціальний захист населення України у 2020 році. Стат. збірн. / Відп. за випуск Сенік І.В. Київ: Державна служба статистики України, 2021. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_szn_2020.pdf (дата звернення: 01.03.2022).
8. Указ президента № 722 від 30.09.2019 р. «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення : 01.03.2022).
9. Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна» URL: file:///D:/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%202022/SDG%20leaflet%20ukr_F.pdf (дата звернення: 01.03.2022).
10. Горин В. П., Булавінець В.М. (2021). Соціальне підприємництво як інструмент диверсифікації фінансування соціальної політики. *Агросвіт*, №15С. 29-35. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/15_2021/5.pdf. DOI: 10.32702/2306&6792.2021.15.29
11. Давидовська Г.І. (2016). Проблеми соціального підприємництва в Україні. *Науковий вісник УжНУ*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. № 7. С. 106-109. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/12506>

12. Біланич Л., Голубка Я. (2017). Моделі функціонування соціального підприємництва в Словаччині та встановлення можливостей їх адаптації в Карпатському регіоні України. *Актуальні проблеми економіки*. № 6. С. 158–165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2017_6_18.
13. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, затверджена указом Президента України № 487 від 27 вересня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>. (дата звернення: 01.03.2022).
14. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.03.2022).
15. Жуковська А. Ю. (2020). Наукові детермінанти інклюзивного підприємництва. *International Relations. Economics. Country Studies. Tourism (IRECST)* С 113-120 URL: [file:///D:/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D0%B0%202020/16827-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-33089-1-10-20210131%20\(1\).pdf](file:///D:/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D0%B0%202020/16827-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-33089-1-10-20210131%20(1).pdf). DOI: 10.26565/2310-9513-2020-12-11.
16. Антонюк Л. (2020). «Соціальне підприємництво в Україні в часи COVID-19 через призму гендерної рівності». URL: <http://womensleague.org.ua/uk-UA/Novyny/Socialne-pidpriyemnytstvo-v-Ukraini-v-chasy-COVID-19-cherez-pryzmu-gendernoi-rivnosti.aspx?ID=48>
17. Аналітичний звіт «Соціальне підприємництво в Україні: Економіко-правовий аналіз» / ред. Каменко І.С. URL: https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2020-11/Legal%20report%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf (дата звернення: 28.02.2022).
18. Андрощук Б., Корнецький А. (2018). «Соціальне підприємництво: Ефективний інструмент подолання соціальних викликів в Україні?» // Пер. ст. "Sozialunternehmertum: Ein effektives Instrument zur Bewältigung sozialer Herausforderungen in der Ukraine?". *Ukraine-Analysen* Nr. 210. 2018. URL: https://socialbusiness.in.ua/knowledge_base/sotsial-ne-pidpriyemnytstvo-efektyvnyy-instrument-podolannia-sotsial-nykh-vyklykiv-v-ukraini/.
19. Проєкт «Соціальне підприємництво: досягнення соціальних змін за ініціативою “знизу”». URL: <https://socialbusiness.in.ua/about/> (дата звернення: 28.02.2022).
20. Проєкт «Соціальне підприємництво як інноваційний механізм вирішення питань суспільного розвитку». URL: <https://eef.org.ua/program-project/sotsialne-pidpriyemnytstvo-yak-innovatsijnyj-mehanizm-vyrishennya-pytan-suspilnogo-rozvytku/>. (дата звернення: 27.02.2022).
21. Розвиток соціального підприємництва в Україні. Біла книга. / під заг. ред. Валерія Кокотя. Київ: 2020. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Y26Nisqkfh5S-yx6sfDklTgbTUDiLwCo/view>. (дата звернення: 28.02.2022).
22. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін. Посібник / Свинчук А.А., Корнецький А.О., Гончарова М.А., Назарук В.Я., Гусак Н.Є., Туманова А.А. Київ: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «БІ ЕН ЕЙ», 2017. 188 с. URL: https://eef.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Book_sotsialne-pidpriyemnytstvo_pidruchnyk.pdf.
23. Проєкт розвитку соціального підприємництва в Україні «Active Social Entrepreneurship in Ukraine». URL: <https://schoolofme.me/active>. (дата звернення: 28.02.2022).
24. Екосистема соціального підприємництва в Україні: виклики та можливості / ПАКТ. Київ (Україна) – Вашингтон (США), 2018. 38 с. URL: https://pactukraine.org.ua/sites/default/files/2018-06/APEA_REPORT_ukr.pdf. (дата звернення: 28.02.2022).
25. Зелена книга соціального підприємництва в Україні. URL: <https://drive.google.com/file/d/1478NOxn3UMDNoqVTbLADr6bAKNvAnWgF/view>. (дата звернення: 28.02.2022).

References:

1. Mair J., Marti I. (2006). Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business*. №41(1). 37-41. Retrieved from: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.210.199&rep=rep1&type=pdf>
2. Proiekt Zakonu Ukrainy «Pro sotsialni pidpriyemstva» №10610 від 14.06.2012. [Draft Law of Ukraine "On Social Enterprises" №10610 dated 14.06.2012]. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=10610&skl=7. (accessed 15 March 2022). [in Ukrainian].
3. Haranchevska I.A., Kryvoviazuk I.V. (2018). Stratehichni napriamy rozvytku sotsialnoho pidpriyemnytstva v Ukraini. [Strategic directions of social entrepreneurship development in Ukraine]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi – Problems of system approach in economy*. Vyp. 2. 41-47. Retrieved from: http://psae-jrn1.nau.in.ua/journal/2_64_2018_ukr/7.pdf. [in Ukrainian].
4. Cherchuk L. M., Kolenda N.V. (2017). Sutnist sotsialnoho pidpriyemnytstva ta yoho rol u zabezpechenni sotsialnoi bezpeky. [The essence of social entrepreneurship and its role in ensuring social security]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika" – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*. Seria: Menedzhment ta pidpriyemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki. № 875. 101-107. Retrieved from: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/43825/2/2017n875_Cherchuk_L_M-The_essence_of_social_101-107.pdf [in Ukrainian].
5. Ovsianiuk-Berdadina O.F., Krysko Zh.L. (2016). Sotsialne pidpriyemnytstvo yak innovatsiyni instrument vyrishennia suspilnykh problem: peredumovy stanovlennia ta aktyvizatsii. [Social entrepreneurship as an innovative tool for solving social problems: prerequisites for formation and activation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. Seria : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo. Vyp. 6 (2). 129-132. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/12383>. [in Ukrainian].
6. Monitorynhoviy zvit "Tsili staloho rozvytku: Ukraina" – 2021 rik. [Monitoring report "Sustainable Development Goals: Ukraine" – 2021]. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/csr_prezent/2020/ukr/st_rozv/publ/SDGs%20Ukraine%202021%20Monitoring%20Report%20ukr.pdf. (accessed 5 March 2022). [in Ukrainian].
7. Sotsialnyi zakhyst naselennia Ukrainy u 2020 rotsi. Stat. zbirn. [Social protection of the population of Ukraine in 2020. Statistical collection] / Vidp. za vypusk Senyk I.V. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine, 2021. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_szn_2020.pdf. (accessed 1 March 2022). [in Ukrainian].

8. Ukaz prezidenta № 722 vid 30.09.2019 r. «Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku» [Presidential Decree № 722 of September 30, 2019 "On the Sustainable Development Goals of Ukraine until 2030"]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>. (accessed 1 March 2022). [in Ukrainian].
9. Natsionalna dopovid «Tsili Staloho Rozvytku: Ukraina». [National Report "Sustainable Development Goals: Ukraine"]. Retrieved from: file:///D:/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%202022/SDG%20leaflet%20ukr_F.pdf. (accessed 1 March 2022). [in Ukrainian].
10. Horyn V. P., Bulavynets V.M., Sotsialne pidpriemnytstvo yak instrument dyversyfikatsii finansuvannia sotsialnoi polityky. [Social entrepreneurship as a tool for diversifying the financing of social policy]. *Ahrosvit – Agrosvit*, №15, 2021. 29-35. Retrieved from: http://www.agrosvit.info/pdf/15_2021/5.pdf. [in Ukrainian].
11. Davydovska H.I. (2016). Problemy sotsialnoho pidpriemnytstva v Ukraini. [Problems of social entrepreneurship in Ukraine]. *Naukovyi visnyk UzhNU – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo. № 7. 106-109. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/12506>. [in Ukrainian].
12. Bilanych L., Holubka Ya. (2017). Modeli funktsionuvannia sotsialnoho pidpriemnytstva v Slovachchyni ta vstanovlennia mozhlyvostei yikh adaptatsii v Karpatskomu rehioni Ukrainy [Models of functioning of social entrepreneurship in Slovakia and establishing opportunities for their adaptation in the Carpathian region of Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky – Current economic problems*. № 6. 158–165. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2017_6_18. [in Ukrainian].
13. Natsionalna stratehiia spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2021-2026 roky, zatverdzhena ukazom Prezidenta Ukrainy № 487 vid 27 veresnia 2021 roku. [National Strategy for the Promotion of Civil Society Development in Ukraine for 2021-2026, approved by Decree of the President of Ukraine № 487 of September 27, 2021]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>. (accessed 1 March 2022). [in Ukrainian].
14. Derzhavna stratehiia rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky [State strategy of regional development for 2021-2027]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>. (accessed 1 March 2022). [in Ukrainian].
15. Zhukovska A. Yu. (2020). Naukovi determinanty inkluzyvnoho pidpriemnytstva [Scientific determinants of inclusive entrepreneurship]. *International Relations. Economics. Country Studies. Tourism (IRECST)*. 113-120. Retrieved from: [file:///D:/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D0%B0%202020/16827-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-33089-1-10-20210131%20\(1\).pdf](file:///D:/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D0%B0%202020/16827-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-33089-1-10-20210131%20(1).pdf). [in Ukrainian].
16. Antoniuk L. (2020). «Sotsialne pidpriemnytstvo v Ukraini v chasy COVID-19 cherez pryzmu hendernoi rovnosti» ["Social entrepreneurship in Ukraine during COVID-19 through the prism of gender equality"]. Retrieved from: <http://womensleague.org.ua/uk-UA/Novyny/Sotsialne-pidpriemnytstvo-v-Ukraini-v-chasy-COVID-19-cherez-pryzmu-gendernoi-rivnosti.aspx?ID=48>. [in Ukrainian].
17. Analitichnyi zvit «Sotsialne pidpriemnytstvo v Ukraini: Ekonomiko-pravovyi analiz» [Analytical report "Social Entrepreneurship in Ukraine: Economic and Legal Analysis"] / red. Kamenko I.S. Retrieved from: https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2020-11/Legal%20report%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf. (accessed 28 February 2022). [in Ukrainian].
18. Androshchuk B., Kornetskyi A. (2018). «Sotsialne pidpriemnytstvo: Efektyvnyi instrument podolannia sotsialnykh vyklykiv v Ukraini?» // Per. st. "Sozialunternehmen: Ein effektives Instrument zur Bewältigung sozialer Herausforderungen in der Ukraine?". *Ukraine-Analysen* № 210. Retrieved from: https://socialbusiness.in.ua/knowledge_base/sotsial-ne-pidpriemnytstvoefektyvnyy-instrument-podolannia-sotsial-nykh-vyklykiv-v-ukraini/. [in Ukrainian].
19. Proiekt «Sotsialne pidpriemnytstvo: dosiahnennia sotsialnykh zmin za initsiatyvoiu “znyzu”» [Project "Social Entrepreneurship: Achieving Social Change at the Bottom Initiative"]. Retrieved from: <https://socialbusiness.in.ua/about/>. (accessed 28 February 2022). [in Ukrainian].
20. Proiekt «Sotsialne pidpriemnytstvo yak innovatsiinyi mekhanizm vyrishennia pytan suspilnoho rozvytku» [Project "Social Entrepreneurship as an Innovative Mechanism for Solving Social Development Issues"]. Retrieved from: <https://eef.org.ua/program-project/sotsialne-pidpriemnytstvo-yak-innovatsijnyj-mekhanizm-vyrishennya-pytan-suspilnogo-rozvytku/>. (accessed 27 February 2022). [in Ukrainian].
21. Rozvytok sotsialnoho pidpriemnytstva v Ukraini. Bila knyha. / pid zah. red. Valerii Kokotia. Kyiv: 2020 [Development of social entrepreneurship in Ukraine. White book. / under the general ed. Valeria Kokoty. Kyiv: 2020]. Retrieved from: <https://drive.google.com/file/d/1Y26NisqkfH5S-yx6sfDkITgbTUDiLwCo/view>. (accessed 28 February 2022). [in Ukrainian].
22. Sotsialne pidpriemnytstvo: vid idei do suspilnykh zmin. Posibnyk [Social entrepreneurship: from idea to social change. Manual]. / Svychnuk A.A., Kornetskyi A.O., Honcharova M.A., Nazaruk V.Ia., Husak N.Ie., Tumanova A.A. Kyiv: TOV «PIDPRYIEMSTVO «VI EN EI», 2017. 188 P. Retrieved from: https://eef.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Book_sotsialne-pidpriemnytstvo_pidruchnyk.pdf. [in Ukrainian].
23. Proiekt rozvytku sotsialnoho pidpriemnytstva v Ukraini «Active Social Entrepreneurship in Ukraine» [Social Entrepreneurship in Ukraine Development Project]. Retrieved from: <https://schoolofme.me/active>. (accessed 28 February 2022). [in Ukrainian].
24. Ekosystema sotsialnoho pidpriemnytstva v Ukraini: vyklyky ta mozhlyvosti [Social Entrepreneurship Ecosystem in Ukraine: Challenges and Opportunities] / PAKT. Kyiv (Ukraine) – Vashynhton (SShA), 2018. 38 P. Retrieved from: https://pactukraine.org.ua/sites/default/files/2018-06/APEA_REPORT_ukr.pdf. (accessed 28 February 2022). [in Ukrainian].
25. Zelena knyha sotsialnoho pidpriemnytstva v Ukraini [Green Paper on Social Entrepreneurship in Ukraine]. Retrieved from: <https://drive.google.com/file/d/1478NOxn3UMDNQVTbLADr6bAKNvAnWgF/view>. (accessed 28 February 2022). [in Ukrainian].

Дата подання публікації 20.03.2022р.